

הגבהת ספר התורה בתימן

חיים טלבי

בעדן שבתימן היו קהילות שלא הגביהו את ספר התורה להראות פני כתיבתו לכל. כך אנו שומעים מדברי איש עדני שמואל בן יוסף ישועה וז"ל:

המנהג שנהגו אחינו בשארי הקהילות להגביה הספר תורה לכל ד' רוחות להראות את הציבור, לא נהגו פה בעירנו כי אם ספר תורה מונח בתיבה והחזן מוציא היריעה ומראה לצבור מצד אחד לבד, והטעם שחששו שמא יפול מידם ח"ו.¹

גם הרב קאפח² מעיד שהמנהג בתימן היה להרים רק את היריעה ולהגביה בכל כוחו.³

שומה עלינו לברר מהו הרקע ההיסטורי להלכה זו? שהרי הלכה מפורשת היא במסכת סופרים: 'מיד גולל ספר תורה עד שלשה דפין, ומגביהו ומראה פני כתיבתו לעם העומדים לימינו ולשמאלו ומחזירו לפניו ולאחריו'.⁴ ואף החשש שמא יפול ספר התורה אין בו כדי להסביר את סטייתם של חכמי תימן מהלכה מפורשת. שאלה זו מקבלת משנה תוקף לכשנעיין בדברי הרמב"ן, המוצא בתלמוד הירושלמי את המקור למנהג ההגבהה, כפי שהוא מתואר במסכת סופרים:

ובירושלמי בסוטה⁵ ראיתי 'אשר לא יקים', וכי יש תורה נופלת? ר' שמעון בן יקים אומר זה החזן... ולי נראה על החזן שאינו מקים ספר תורה על הציבור להראות פני כתיבתו לכל, כמו שמפורש במסכת סופרים... שמצוה לכל

1 ראה ישועה, עמ' ג.

2 קאפח, הליכות תימן, עמ' 67.

3 ומה שנוהגים עתה חלק מן התימנים פה בארץ ישראל להרים את ספר התורה עם התיק, כתב הרב שלום יצחק הלוי (שו"ת דברי חכמים, ירושלים תרפ"ז, עמ' כז) שהוא מפני השינוי שבא בשעת הקריאה, שבתימן קורין בספר תורה כשהוא מושכב על התיבה ופה בא"י קורין בספר תורה כשהוא עומד על התיבה. אמנם גם בתימן היו בתי כנסת שלא השכיבו את ספר התורה אלא היו מניחים אותו על דבר משופע כדי שיהיה נוח יותר לקרוא (כך נאמר לי ע"י הרב קאפח-ט.ט).

4 מסכת סופרים, יד:ח.

5 ירושלמי סוטה, פ"ז ה"ד, כא ע"ד.

הגבהה כמנהג בתימן

אנשים והנשים לראות הכתוב ולכרוע ולומר וזאת התורה אשר שם משה וגו' וכן נוהגין.⁶

לדעת הרמב"ן התכוונה התורה לכלול בין הארורים המוזכרים בתורה, 'ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת' (דברים כז:כו), את החזן שאיננו מגביה את הספר להראות פני כתיבתו לכל, ולזה לדעתו התכוון הירושלמי באומרו 'זה החזן'. הסיבה העיקרית, לדעתנו, שבתמך לא נהגו להגביה את ספר התורה היא חסרונה של הלכה זו בדברי הרמב"ם, שהיה נערץ על יהודי תימן ונתעלה בעיניהם עד שהיו אומרים בקדיש 'בחייכון וביומיכון ובחיי מרנא ורבנא משה בן מימון'.⁷ ואכן, מסורת היא, כי עוד בחיי הרמב"ם שלחו יהודי תימן לבלרים מומחים למצרים להעתיק להם את ספרי הרמב"ם מתוך כתב ידו. וכפעם בפעם אף שלחו לעדכן

6 הרמב"ן, עמ' תעב.

7 קאפח, משנה תורה, כרך א, עמ' י'.

ולהגיה את ספריהם על פי תיקוננו והשלמותיו האחרונים. דבר שלא נבצר מהם, שהרי הדרכים בין מצרים ותימן לא היו אבלות, ותנועה דו סיטרית היתה קיימת ביניהן.⁸

הרמב"ם לא ראה בירושלמי הנזכר לעיל מקור למנהג ההגבהה. ואכן פירושו של הרמב"ן לירושלמי איננו הולם את הגרסא שלפנינו 'זה החזן שהוא עומד'.⁹ מלבד זאת גם לפי גרסאות אחרות לירושלמי אין לראות בו מקור למנהג ההגבהה.¹⁰ לפיכך לדעתנו בהגבהת היריעה יש לראות מעין פשרה. מצד אחד קיים החשש לנפילת הספר אך מאידך מוזכר הדבר במסכת סופרים.

התפתחות דומה נמצא גם במאות החמש עשרה והשש עשרה באיטליה. פירושו של הרמב"ן לירושלמי שמי שאינו מגביה ספר תורה כנדרש ואינו מראה פני כתיבתו לכל הרי הוא ב'ארור אשר לא יקים' היה סלע מחלוקת גדולה שנפלה בין חכמי פיזארוני.¹¹ ר' יעקב ישראל פינצי מריקאנאטי,¹² מחכמי איטליה במאה החמש עשרה, שכוחו היה רב בקבלה כפוסק, היה מהמייצגים את המנהג האיטלקי הקדום. אך למרות זאת יצא להלחם במנהגיהם ולעוקרם מן השורש, כאשר ליבו היה חצוי בין החיוב לכבד את מנהג אבותיו לבין הרצון להעמיד את המנהג על אדני הקבלה. לפיכך כשנשאל:

על אשר ... קמו שם אנשים וביטלו מלהגביה הס"ת קודם קריאתו, באומרם שהמנהג הזה אינו מנהג קדמון, רק כעשרים שנים התחילו לעשות המנהג הזה, ואין ראוי לעשות בהיות שאינו קדמון.¹³

היתה תשובתו: חזן שאינו מגביה את ספר התורה הרי הוא ב'ארור'.

עמדה זו 'זיכתה' את ר' יעקב ישראל פינצי מריקאנאטי בתגובתו החריפה של ר' רפאל יוסף טריווש מפירארה:

מי זה מחשיך עצה, גדול הנוצה, בטומאה רצוצה, הקהיל קהילות, השמיע קולות, דרוש דרוש גיוס ופירש דקים ליה בארור החזן שאינו מגביה ספר תורה להראות פני הכתיבה לעם. אמת הוא כי יצא מנהג זה ממאי דאשכחנא

8 גויטיין, עמ' רכה-רלו.

9 הסברים לירושלמי זה הבאתי במקום אחר. ראה טלבי, עמ' 47-49.

10 גירסה אחרת ראה אצל גינצבורג, עמ' 342, הגורס: 'ר' שמעון בן יקים אומר החזן הוא עומד', כלומר 'אשר לא יקים' פירושו: אשר לא יחזיק, כלומר עליך להחזיק את התורה ואז היא תעמוד. גם ש' ליברמן (על הירושלמי, ירושלים תרפ"ט, עמ' 72 הערה 87) כתב שנראית לו גרסא זו ופירש שהדברים אמורים בבית הנשיא שעליהם החיוב לתמוך בלומדי תורה. לפי גרסא זו אין זכר בירושלמי לא לחזן ולא להגבהת התורה. וראה עוד תא שמע.

11 על פולמוסים אחרים באיטליה ראה בניהו, יוסף, עמ' תלא ואילך.

12 נכדו של ר' מנחם מריקאנאטי.

13 שו"ת ר' יעקב ישראל פינצי מריקאנאטי, סימן פב. קובץ תשובותיו בכתב יד נמצא באוסף מונטיפיורי סי' 113 (ב' 4627) ובהעתקת בנו רפאל בספריה הבריטית or 9152 (6590'6).

הגבת ספר תורה עם 'שרביט'

במסכת סופרים...אמנם אין ספק דהאי לישנא דמסכת סופרים ומאי דאסמכו דבר זה אקרא דארור אשר לא יקים, אסמכתא בעלמא היא ולא דרשה גמורה דאכתי לא אישתמיט שום תנא ושום אמורא בתלמוד לומר דבר זה. והיה ראוי שיפרשו אותו בפ' אלו נאמרין (סוטה לט-מא) או בפ' הקורא (מגילה כא ואילך) אצל שאר דיני ספר תורה.¹⁴

חסרונה של הלכה זו בתלמוד מאפשר לנו לומר כי לפנינו אסמכתא בלבד ואין לראות בה הלכה מחייבת כשאר דיני ספר תורה. לדעתו, 'אין המקרא יוצא מידי פשוטו, ארור אשר לא יקים את דברי התורה התורה הזאת לעשות אותם, שצריך שיקיימם בלבו ויודה שהוא מחויב לעשותם'. ר' רפאל יוסף טריווש אף מחזק את ידי קהילת פיזארו במנהגם שלא להגביה ספר תורה. יחד עם זאת הוא אומר שאותם הנוהגים להגביה ס'ת, יפה הם עושים. ואילו ר' ישראל פינצי, לדעתו 'מוציא לעז

על קדמוננו נוחי עדן, שסבלו מנהג זה ולא הסכימו לשנותו. לכן הוא פונה לקהילת פיזארו בקריאה: 'החזיקו במנהגכם אל תרפוהו ואכלתם ישן נושן ונפשכם בברכה תדושן'. הוא מעלה גם את האפשרות, שהעלו גם בתימן, דהיינו: את החשש שמא המגביה איננו יודע להגביה כנדרש ויפול הספר ח"ו מידיו. ומכיוון שמפעולת ההגבהה עשוי לצאת רע, שב ואל תעשה עדיף.

ואכן בכמה מקהילות איטליה פתרו את הבעיה של חשש מפני נפילת ספר התורה באמצעות כלי מיוחד המכונה ברומא 'שרביט' שהוא מוט כסף מעובד שהולכש על עצי החיים בזמן הגבהת ספר התורה כדי לייצב אותו.¹⁵

ברם, פתרון זה שהיה נהוג באיטליה מתאים לספר תורה בו יריעות הספר נגללות סביב שני 'עצי חיים' שקצותיהם בולטים למעלה ולמטה. אולם בתימן הספר מונח בתוך תיק מתומן והשרביט איננו יכול לסייע בהגבהת הספר, ולכן מגביהים את היריעה בלבד.¹⁶

הפניות ביבליוגרפיות

בניהו	מ' בניהו, 'ויכוח הקבלה עם ההלכה' דעת ה (תש"ס), עמ' 61-115.
בניהו, יוסף	—, 'יוסף בחירי – מרן רבי יוסף קארו, ירושלים תשנ"א.
גויטיין	ש"ד גויטיין, 'יהדות תימן בין גאונות מצרים לבין ראשות הגולה של בבל', סיני לג (תשי"ג), עמ' רכה-רלז.
גינצבורג	ל' גינצבורג, שרידי הירושלמי, ירושלים תשכ"ט.
הרמב"ן	ר' משה בן נחמן, פירוש על התורה (מהדורת שעוועל), ירושלים תשל"ה.
טלבי	ח' טלבי, השתלשלות מנהגי קריאת התורה בעדות ישראל, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בראילן, רמת גן תשנ"ה.
ישועה	ר' שמואל בן יוסף ישועה, נחלת יוסף, ירושלים תרס"ז.
מסכת סופרים	מסכת סופרים (מהדורת היגער), ניר-יורק תרצ"ז.
נבון	ש"א נבון, ארונות קודש וחשמישי קרושה מאיטליה בישראל, ישראל 1970.
קאפח, הליכות תימן	י' קאפח, הליכות תימן, ירושלים תשכ"ג.
קאפח, משנה תורה	—, משנה תורה, ירושלים תשמ"ד.
שו"ת מתנות באדם	ר' רפאל יוסף טריווש, שו"ת מתנות באדם (מהדורת בוקסנברג), תל-אביב תשמ"ג.
תא שמע	י' תא שמע, 'ברכת "חזק" בסיום הקריאה ובחתימות הפיוט', תרכ"ץ נז (תשמ"ח), עמ' 115-118.

15 ראה נבון, עמ' 144, שכתב כי תפקידו של השרביט להוסיף חגיגות להגבהה. ונראה לי שאין זה עיקר הטעם, אלא כפי שצינתי למעלה.

16 בשיחה בע"פ אמר לי הרב קאפח שליט"א כי ישנה מסורת בע"פ, שבתימן לא הגביהו את ספר התורה כדי להוציא מדעת המינים, ולדעתו אלה השומרונים. אלה האחרונים מגביהים את הספר רק כשנמצא הכהן הגדול. ולכן כדי להוציא מדעתם נהגו התימנים לא להגביה.